

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від .....2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. XIX ст.) <i>Ангельчук Дмитро, Савченко Віктор</i>	8
ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В XIX ст.. <i>Артюх Ірина</i>	16
ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	21
ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ) <i>Бруяко Петро, Серета Олександр</i>	25
МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ <i>Гадинко Олександр</i>	30
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.) <i>Герасименко Вікторія</i>	38
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА <i>Дементій Світлана, Бабенко Людмила</i>	48
ЗАСНУВАННЯ ВЕЛИКОЇ МИХАЙЛІВКИ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ <i>Івис Вілен, Серета Олександр</i>	54
ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ <i>Луценко Іван, Бабенко Людмила</i>	60
ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ	

Дементій С.
студентка 3 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.
д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

У статті розглядаються періоди становлення і розвитку історико-краєзнавчих досліджень у Полтавському національному педагогічному університеті з часу набуття статусу вищого навчального закладу. Звертається увага на особливості змісту краєзнавчих досліджень у контексті суспільно-політичної ситуації, радянські наративи краєзнавчої проблематики. Визначається місце історичного краєзнавства як субдисциплінарної галузі історичної науки у навчальному та науковому дискурсах підготовки майбутніх істориків у ПНПУ.

Ключові слова: історичне краєзнавство, Полтавський інститут народної освіти, професор Володимир Щепотьєв, «Історія міст і сіл. Полтавська область», Полтавська обласна організація НСКУ, енциклопедія «Полтавіка».

Цього року Полтавський педуніверситет буде відзначати 110 років з часу його існування як вищого навчального закладу. Його попередниками були учительський інститут у Полтаві (07.1914 – 12.1919), Полтавський історико-філологічний факультет (10.1918 – 04.1921), інститут народної освіти (1921 –

1930). Подальші реформування разом зі зміною назви були зумовлені зміною пріоритетів у радянській системі вищої освіти, котрі уніфікували підготовку педагогічних кадрів, а з проголошенням незалежності України заклад набув статусу університету, осучаснюючи підходи і методи навчання. Від повоєнного часу до 1999 р. заклад діяв як Полтавський державний педагогічний інститут; у 1999 р. він був реорганізований у педагогічний університет, а в 2009 р. став національним.

Упродовж усієї історії діяльності у навчальному закладі розвивалася історична освіта, здійснювалася підготовка вчителів історії, а в жовтні 1918 р. у Полтаві запрацював історико-філологічний факультет. Останній як вважають був фундаментом майбутнього університету, який фінансувався полтавською «Просвітою». Традиції теоретичної і практичної підготовки істориків закладалися не лише місцевими полтавськими науково-педагогічними працівниками. Ідею створення історико-філологічного факультету підтримав відомий історик, професор Харківського університету Дмитро Багалій та сприяв залученню харківських науковців до викладання у Полтаві. Так, сам Д. Багалій на урочистому відкритті факультету 6 жовтня виступив з лекцією «В чім була історія України і як її треба науково викладати». У Полтаві читали курси лекцій відомі вчені етнограф і фольклорист М. Сумцов, історик Д. Зеленін, дослідник давніх цивілізацій, етнограф Є. Кагаров, дослідник козацької доби, архівіст В. Барвінський, знавець античної історії К. Гриневич, історик, архівіст, музеєзнавець В. Веретенников, мистецтвознавець, музейник С. Таранушенко, історик, перший декан історико-філологічного факультету Є. Черноусов та інші [1, с. 13, 15]. Харківська наукова школа підтримувала й продовжувала методологічний підхід В. Антоновича і М. Костомарова – обласний принцип вивчення історії України, який науково обґрунтував наукові форми історичного краєзнавства. Найбільш послідовно його практичне втілення демонстрував Д. Багалій, який досліджував історію Слобожанщини.

Із викладачів, що забезпечували навчальний процес на історико-філологічному факультеті та інституті народної освіти

після об'єднання з учительським інститутом, увагу вивченню історії і культури Полтавщини приділяли археолог, етнолог, мистецтвознавець Вадим Щербаківський, літературознавець, етнограф Володимир Щепотьєв, літературознавець, архівіст Олександр Бузинний, історики Наталія Мірза-Авакянц, Володимир Пархоменко, Павло Клепацький та ін. Так, у навчальних планах значилося вивчення таких дисциплін, які передбачали й істотну частку самостійних досліджень, «Економіка та історія Полтавщини в зв'язку з історією України» (В. Пархоменко), «Історія та економіка Полтавщини» (П. Клепацький). Отже початок 1920-х рр. можна вважати *першим* періодом у становленні історичного краєзнавства як навчальної і наукової сфери інтересів науково-педагогічного складу інституту.

Атмосфера класичного університету, яка сформувалася в стінах Полтавського інституту народної освіти, дратувала більшовицьку владу від освіти. На 1923-1924 рр. з числа істориків, які стояли біля витоків історичної освіти і становлення історико-краєзнавчих досліджень, залишилися тільки Іван Рибаків та Наталія Мірза-Авакянц. Новий ректор О. Ходак, який змінив професора В. Щепотьєва, писав: «У липні 1924 р. звільнилися Рибаків і Мірза-Авакянц, що дозволило ступити на шлях розриву з традиціями старого історико-філологічного факультету і зсунути ІНО на рейки соціалізації і педагогізації» [1, с. 22].

Період середини 1920-х – початку 1930-х рр. академік Петро Тимофійович Тронько назвав «золотим періодом» у розвитку історичного краєзнавства, коли «краєзнавство із занять одиночок зростає до рівня державної справи, поєднуються його наукові і громадські форми, утворюються дієві осередки, які стають на чолі краєзнавчого руху» [2, с. 30]. У Полтавському педінституті вивчення самостійних курсів історії України, попри політику українізації, було вилучено з навчальних планів. Вона викладалася як правило в інтегрованих курсах суспільствознавства, «класової боротьби», історії й економіки Полтавщини. Історичне краєзнавство поступово перетворилося у самостійну галузь дослідження і навчання. Цьому сприяла увага Всеукраїнської академії наук, наукової інтелігенції, що сприяло розробці теоретико-методологічних засад краєзнавчих

досліджень. У Полтавському ІНО предметна комісія суспільствознавчого циклу дисциплін визнала за доцільне «...всі лекційні семінарські заняття спрямувати в краєзнавчий ухил». Разом з тим зміст викладання цілком був підпорядкованим більшовицькій ідеології, про що свідчив протокольний запис: «Курс «Історія класової боротьби на Полтавщині» був визначений центром краєзнавства в ІНО» [3, с. 64].

Викладачі займалися дослідженнями історії Полтавщини й спонукали до цього студентів. Так, з ініціативи і під керівництвом професора В. Пархоменка з 1924 р. діяв краєзнавчий гурток, який з часом перетворився на загальноміський і тісно співпрацював Полтавським науковим товариством. Останнім керував професор В. Щепотьєв. Краєзнавча проблематика домінувала серед членів науково-дослідної кафедри української культури та семінару підвищеного типу для обдарованих студентів, що «виявили схильність до наукових досліджень». З ініціативи професора П. Клепацького викладачі намагалися заповнити відсутність потрібних підручників тим, що публікували збірники документів, статті в «Записках Полтавського ІНО» тощо. В 1927 р. вийшла книга «Матеріали до історичної хрестоматії з краєзнавства».

Із згортанням політики українізації, звинуваченнями історичного краєзнавства в «ідеалізації патріархальщини» й буржуазному націоналізмі та визначення пріоритетності так званого «виробничого ухилу в краєзнавстві», що мало сприяти індустріалізації та радянській економіці в цілому, на початку 1930-х рр. історичне краєзнавство стало «репресованою наукою». На тривалий час у кілька десятиліть окремі дослідження з регіональної історії зосередилися переважно в краєзнавчих музеях, а наукові дослідження у вищих навчальних закладах підлягала ідеологічній цензурі.

Проте навіть у цей час виокремлюється період 1960 – середини 1970-х рр., коли в Україні реалізовувався проект «Історія міст і сіл України», ініційований П. Троньком. Центром створення тому «Полтавська область» став педагогічний інститут. Координатором авторського колективу, який складався з істориків, архівістів, вчителів області, які цікавилися краєзнавством, став перший у Полтавській області доктор

історичних наук Антон Самійлович Черевань, а до написання та редагування статей долучилися викладачі історичних кафедр. На його пошану з 2007 р. кафедра історії України проводить наукові конференції «Наукові Череванівські читання», яких проведено вже сім. Ця робота стимулювала інтерес до історії «малої батьківщини», активізувала участь наукової інтелігенції.

Відродження краєзнавчого руху наприкінці 1980-х рр. і організаційне створення Всеукраїнської спілки краєзнавців пов'язане також з іменем академіка П. Тронька. Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. слід розглядати як окремий період у розвитку історичного краєзнавства в Україні і на Полтавщині. Полтава і Полтавський педінститут мали потужні традиції організації краєзнавчих досліджень та їх популяризації. Тому не випадково саме педагогічний виш було обрано місцем проведення Першої всесоюзної конференції з історичного краєзнавства у 1988 р. У наступному році була проведена Всеукраїнська краєзнавча конференція. А в березні 1990 р. на установчому з'їзді було створено Всеукраїнську спілку краєзнавців [4, с. 14]. На базі інституту було створено Полтавську обласну організацію спілки, яку очолив професор В. Лобурець.

У роки незалежності України краєзнавчі дослідження знайшли свій органічний розвиток у Полтавському національному педагогічному університеті. Так, історичне краєзнавство як окремий навчальний компонент входить до професійної підготовки студентів за спеціальностями 032 Історія та археологія й 014.03 Середня освіта (Історія). Краєзнавча тематика займає істотне місце в курсових і магістерських роботах. В реалізації освітньо-наукової програми доктор філософії за спеціальністю Історія та археологія також досліджуються актуальні проблеми, пов'язані з історією Полтавщини. Науково-педагогічні працівники розробляють такі наукові напрямки як Полтавщина в період Гетьманщини, соціально-економічна історія Полтавщини, державно-конфесійні відносини на Полтавщині, повстанський антибільшовицький рух, події Другої світової війни на Полтавщині, Голодомор 1932 – 1933 рр. та інші. Викладачі є членами Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Отже констатуємо, що Полтавський педуніверситет упродовж понад сторіччя своєї діяльності накопичив великий позитивний досвід організації краєзнавчих досліджень, популяризації своїх здобутків, залучення студентів до вивчення історії рідного краю. Історичне краєзнавство володіє потужним ресурсом патріотично-виховного впливу на суспільні настрої та комеморативні практики, що особливо актуальним є в сучасних умовах відстоювання української державності, протистояння фальсифікації історії країни-агресора.

Список використаних джерел

1. Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: збірник матеріалів і бібліографічні покажчики. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 456 с.
2. Тронько П. Краєзнавство України: здобутки і проблеми (до III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців). Київ, 2003. 125 с.
3. Бабенко Л. Кафедра історії України. *Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: збірник матеріалів і бібліографічні покажчики*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С.64–73.
4. Тронько П. Краєзнавство в Україні: традиції і перспективи. *Завдання краєзнавства у дослідженні та популяризації пам'яток історії і культури. Тематичний збірник наукових праць*. Київ, 1991. С. 12-20.